

Вольга Папко

Слава і жалоба Дому князёў Радзівілаў: урачыстыя пахаванні часоў «Пане Каханку»

Шыкоўныя шматдзённыя і шматлюдныя ўрачыстыя пахаванні прадстаўнікоў магнатэрыі прынята называць тэрмінам «*rompa funebris*». Гэта была адна з характэрных рысаў эпохі барока на землях Рэчы Паспалітай, цесна звязаная з каталіцкай традыцыяй і Контррэфармацыяй. Росквіт «*rompa funebris*» назіраўся ў XVII–XVIII стст., калі свае лідэрскія пазіцыі ў жыцці грамадства замацаваў род кн. Радзівілаў, які валодаў значнымі матэрыяльнымі сродкамі, неабходнымі для рэалізацыі грандыёзных пахаванняў.

Урачыстае пахаванне не столькі павінна было сучэшыць родзічаў памерлага, колькі прадэманстраваць багацце, уплывовасць і значнасць роду. Падрыхтоўка да «*rompa funebris*» вялася працяглы час – да аднаго года. За гэты перыяд запрашаліся госці, узводзіліся жалобныя збудаванні, шылася патрэбная вопратка для слуг і прыдворных. Галоўным месцам для пахавання прадстаўнікоў роду кн. Радзівілаў у XVIII ст. быў Нясвіж, таму асноўным арганізатарам, «гаспадаром» гэтай падзеі становіўся нясвіжскі ардынат, якім у 1762–1790 гг. быў кн. Караль Станіслаў Радзівіл (1734–1790 гг.). Аналіз пахавальных цырымоній XVIII ст. у родзе кн. Радзівілаў дазваляе высвятліць яго сямейныя традыцыі і іх асаблівасці.

У 1720 г. кн. Міхал Казімір Радзівіл «Рыбанька» занатаваў у сваім дыярыушы апісанне падрыхтоўкі і ажыццяўлення цырымоніі пахавання яго бацькі, кн. Караля Станіслава. Цела памерлага ў ліпені 1720 г. знаходзілася ў Міры. 8 ліпеня князь пісаў, як пасля набажэнства, адслужанага луцкім біскупам, цела князя неслі з вялікімі ўрачыстасцямі. Члены сям’і суправаджалі цела пешшу за горад, дзе труну паставілі на спецыяльны воз,

які накіраваўся ў Нясвіж.

Шэсце парамі са свечкамі, якое суправаджала цела да фарнага касцёла ў Нясвіжы, складалася з гасцей з усяго ВКЛ, цэхавых рамеснікаў і гараджан, пяхоты, кавалерыі, членаў брацтваў ў капах, манахаў бернардынскага, дамініканскага і езуіцкага ордэнаў, прыходскага кліру луцкай і віленскай дыяцэзіі, шасці біскупаў, 24 пакаёвых з паходнямі. Усе людзі і коні былі апрануты ў пунсовыя і аксамітныя плашчы з залатымі галунамі. За імі ехаў шасціконны воз, на якім везлі цела нябожчыка. Члены сям'і ішлі адразу за возам, трымаючыся за пакрывала, што звисала з труны. Каля касцёла Божага Цела манахі-іезуіты знялі труну з воза, занеслі ў касцёл і паставілі на прыгожы катафалк. Пахавальныя цырымоніі ў касцёле працягваліся дзевяць дзён, пры чым ўпрыгожанне касцёла і яго ілюмінацыя змянялася кожны дзень. На трэці дзень прадстаўнікі каталіцкіх ордэнаў аддалі кн. Міхалу Казіміру напісаныя імі панегірыкі¹.

Пахаванне самога кн. Міхала Казіміра ў 1762 г., якое арганізаваў яго сын кн. Караль Станіслаў «Пане Каханку», адрознівалася сваёй раскошай. На яго правядзенне было выдаткавана каля 1 млн. злотых. Для ўдзельнікаў пахавання вакол Нясвіжа быў створаны наметавы лагер. Медную труну, упрыгожаную гербавым радзівілаўскім арлом, везлі 8 коней. Жалобны картэж складаўся з сям'і князя, янычарскай харугвы і людзей са свечкамі. Пахаванне працягвалася тры дні².

Прадстаўнікі роду кн. Радзівілаў прымалі актыўны ўдзел у падрыхтоўчых працах. Маці кн. Караля Станіслава, кн. Францішка Урсула з Вішнявецкіх сама займалася ў лютым 1747 г. у Міры, дзе першапачаткова знаходзілася цела, аздабленнем катафалка для сваёй свякрові, кн. Ганны з Сангушак³.

У чэрвені 1787 г. кн. Караль Станіслаў Радзівіл арганізаваў падвойнае пахаванне свайго зводнага малодшага брата, кн. Гераніма Вінцэнта, які памёр у верасні 1786 г. Да гэтай падзеі было прымеркавана ўрачыстае перапахаванне цела мачахі кн. Караля Станіслава і роднай маці кн. Гераніма, кн. Ганны Радзівіл ў Мыцельскіх, якая памерла ў 1771 г. у Дрэздэне. Цела яе да гэтага моманту знаходзілася ў Германіі.

У 1787 г. у Вільні па загаду кн. Караля Станіслава была надрукавана невялікая кніжка з апісаннем гэтага пахавання «Падзённае апісанне

¹ Chrościcki J. Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej. Warszawa, 1974. S. 274–275.

² Метельский А. А. Владельцы старого Несвижа. Минск, 2011. С. 93.

³ Chrościcki J. Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej. S. 83, 281–282.

пахаванняў Ясна Вяльможнай Княгіні Ганны з Мыцельскіх Радзівілавай, ваяводзіны віленскай, гетманавай ВКЛ і Ясна Вяльможнага Князя Ягомасці Гераніма Радзівіла, падкаморыя ВКЛ, судовага старасты Ваяводства Мінскага, ротмістра кавалерыі Рэчы Паспалітай, кавалера ордэнаў польскіх і Св. Губерта, што адбыліся ў Нясвіжы года 1787 чэрвеня 20 дня». Імя аўтара не пазначана.

Мы бачым у апісанні большасці пахаванняў кн. Радзівілаў шэраг характэрных рысаў: шматлікасць шэсцяў, багатая ілюмінацыя горада. Часта труна з целаю размяшчалася ў невялікай адлегласці ад Нясвіжа, куды потым накіроўваецца ўвесь жалобны картэж. Абавязковым лічылася ўпрыгожванне шатра і касцёла каштоўнымі чырвонымі тканінамі, залатымі і срэбнымі элементамі і інш.

Магнацкія сем'і старанна дбалі аб стварэнні станоўчага іміджу для сучаснікаў і нашчадкаў. Кн. Радзівілы, якія мелі магчымасць вучыцца традыцыям самапраслаўлення ў Заходняй Еўропе, даволі рана зразумелі неабходнасць стварэння родавай міфалогіі. Тое, што рабілася гэта свядома, мае мноства доказаў. Зразумела, што ў родзе было шмат прадстаўнікоў, паводзіны якіх не былі ўзорам маральнасці, аднак тое, што напісана, павінна было мець выключна станоўчую афарбоўку. Кн. Міхал Казімір «Рыбанька» у сваім дзённіку, які ён пісаў на працягу амаль 40 гадоў з 1722 да 1761 гг., наўмысна пазбягаў адкрытых каментарыяў наконт падзей і асоб, таму што не хацеў мець непрыемнасцей. Ён не апісваў ў дзённіку канфліктаў з родзічамі наконт спадчыны і судовых працэсаў, якія б адмоўна характарызавалі род кн. Радзівілаў.

Кн. Караль Станіслаў як сын «Рыбанькі» быў выхаваны ў гэтым усведамленні важнай пазіцыі роду і высокага ўзроўню яго прэстыжу. Немалаважную ролю ў гэтым адыгрываў княжацкі тытул. Ён дастаўся Радзівілам пасля пераадолення шматлікіх перашкод, таму высока цаніўся. Знакамітая польская даследчыца Т. Зеліньска тлумачыла гэта наступным чынам: «Княжацкі тытул ствараў для Радзівілаў дадатковы фактар для кансалідацыі. Ніхто з іх, звяртаючыся да каго-небудзь з родзічаў, альбо толькі згадваючы яго імя, ніколі не скупіўся на княжацкую тытулатуру, чаго не прытрымліваліся так скрупулёзна ў адносінах да прадстаўнікоў іншых ўпрыгожаных мітрай родаў»⁴.

⁴ Zielińska T. Wiąż rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeńko // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. III: Radziwiłłowie XVI–XVIII w. w kregu polityki i kultury. Warszawa – Łódź, 1989. S. 181.

Разуменне родавага прэстыжу было адной з тых цэментуючых рысаў, якія праяўляліся падчас палітычных падзей і такіх момантаў дэманстрацыі значнасці роду, якім з'яўлялася пахаванне.

У саміх пахавальных цырымоніях 1787 г., нават у дробязях, падкрэслівалася значнасць Дому Радзівілаў, яго роля ў гісторыі дзяржавы «абодвух народаў», веліч, даказаная стагоддзямі. Гэта была не толькі банальная дэманстрацыя багацця – бляску золата, срэбра, каштоўнасцей і рэдкіх тканін. У гэтай падзеі Дом Радзівілаў жывых яднаецца з Домам продкаў – памерлых Радзівілаў. Слава і перамогі продкаў ствараюць падмурак таго, што маюць прадстаўнікі фаміліі. Падобных прыкладаў шмат. Так, шацёр, у якім святар гаварыў першую прамову на пахаванні кн. Ганны, быў здабыты ў ворагаў падчас знакамітай бітвы пад Венай супраць турак у XVII ст.⁵ Не кожная сям'я магла пахваліцца такім доказам родавай славы.

Слава, здабытая продкамі, забяспечвае будучыню нашчадкаў, таму яны павінны памятаць сваіх продкаў і ўшаноўваць іх у незлічоных тысячах імшаў. Ідэя пераемнасці памяці і славы Дому Радзівілаўскага гучала і ў прамовах прысутных. Кс. Катэбрынк казаў: «Я табе (кн. Ганне – В.П.) з гэтага месца (у касцёле Божага Цела – В.П.) клянуся імем астатняга патомства і Фаміліі Тваёй, што памяць твая перад Алтаром гэтым Божым ніколі не спыніцца, пакуль гэты Касцёл Касцёлам, пакуль гэты Гроб Гробам Радзівілаўскім будзе»⁶.

Славу Дому Радзівілаў, на думку прамоўцаў, стваралі крэўныя сувязі з манаршымі еўрапейскімі дамамі, пасады, якія займалі кн. Радзівілы ў Рэчы Паспалітай і заслугі перад сваёй дзяржавай⁷. Каб падкрэсліць слаўнасць кн. Радзівілаў, кс. Тачылаўскі ў сваёй прамове пералічваў людзей, якімі род ганарыцца: кардынал, віленскія біскупы, сенатары і военачальнікі. Яму вельмі важна было падкрэсліць колькасныя дадзеныя. Між радкоў гучыць думка, што такіх асобаў у родзе кн. Радзівілаў значна болей, чым у другіх сем'ях. Вельмі важным доказам гэтага ён лічыць крэўныя сувязі з каралеўскімі дамамі Еўропы, згадваючы для прыкладу і каралеву Барбару Радзівіл.

На думку аўтара, Дом Радзівілаў – гэта «Дом найшляхетнейшы, поўны славы, вядомы ўсяму свету, шанаваны ўсёй Еўропай, улюбёны ўсім наро-

⁵ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 3 адв.

⁶ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 16 адв.

⁷ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 20 адв.

дам Польшчы і Літвы»⁸. Пералічваючы станоўчыя характарыстыкі кн. Міхала Казіміра Радзівіла, мужа кн. Ганны, аўтар кнігі падсумоўвае: «Словам, Радзівіл». Так, самое прозвішча ўспрыималася аўтарам тэксту як сінонім самых найлепшых рысаў чалавечага характару. Сам кн. Міхал Казімір у сваім дзённіку згадваў аднойчы, як сабраліся «дзесяць мужчын радзівілаўскага народу»⁹, укладваючы ў гэтую фразу асэнсаванне сябе часткай магутнага клана.

Лейтматывам апісання пахавання стала думка, што яго раскоша пакажа жыхарам Рэчы Паспалітай, як высока цаніў кн. Караль Станіслаў свайго памерлага брата. Аўтар упэўнены, што ўсе жыхары краіны скажуць: «Сапраўды, вялікі гэта плач і вялікае пахаванне!»¹⁰

Для падкрэслення значнасці роду кн. Радзівілаў службыць і колькасны пералік удзельнікаў падзей: некалькі тысяч чалавек розных саслоўяў, духавенства розных канфесій, прадстаўнікі цэхаў. Усё гэта павінна было стварыць адчуванне цэласнага народа, а не асобнай групы людзей – магнатаў, якія ўдзельнічаюць у пахаванні. Сам народ у мініяцюры ўдзельнічаў у трагічнай цырымоніі. Аб гэтым гаворыць І. Мараўскі: [кн. Караль Станіслаў – *В.П.*] «сабраў увесь народ, каб [пахаванне] не было таемным...»¹¹.

Багацці роду таксама павінны былі службыць на карысць яго праслаўлення. У кнізе змешчана апісанне катафалка, які «быў хутчэй цудоўны з простасці, чым раскошны з вырабу. Тры куты катафалка былі пакрытыя пунсовым аксамітам, усе бакі якога былі абшытыя залатымі галунамі і фрэнзлямі. Шэсць срэбных ліхтароў вышынёй у два з паловай локця; абкружалі катафалк самыя прыгожыя старажытныя рэчы са скарбца Ясна Асвечанага князя-ваяводы, вакол яго раскладзеныя, ахоплівалі вучоныя вочы: бачыць там можна было тарчы старажытных грэкаў і рымлян, зброю вялікіх ваяроў, стрэлы, калчаны, палашы, пісталеты, адзнакі высокіх пасадаў, меч імператара Максіміліяна I, пры Інвестытуры на княжацкі тытул першаму князю Радзівілу ад яго да бока прыпасаванага, і шмат іншых старажытных прадметаў»¹².

Зразумела, што пры жыцці кн. Радзівілы – магутныя ўладары, якія валодалі вялізнымі багаццямі і славай. Перад тварам смерці яны та-

⁸ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 38, 44 адв.

⁹ Zielińska T. Wiąż rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła «Rybeńko». S. 181.

¹⁰ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 38 адв.

¹¹ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 19.

¹² НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 36 адв.

кія ж безабаронныя, як і кожны прасты чалавек. Асабліва сці адносін да смерці яскрава праяўляюцца ў прамовах, выказаных святарамі падчас пахавальных цырымоній. Ужо ў першай прамове кс. Гадлеўскага мы бачым адлюстраванне ўспрыняцця смерці як узнагароды: «Смерць для дабрадзеяных з’яўляецца канцом непрыемнасцей, пачаткам блаславення».

Нягледзячы на жалобу з-за страты блізкага чалавека, успрыняцце смерці ў XVIII ст. было не толькі негатыўным: «Калі па-хрысціянску судзіць хочаш такую заўчасную смерць князя яго Мосці Гераніма, не прыймі за няшчасце для Айчыны, для Дому, для яго, але як асаблівую ласку Божую, за доказ святой над ім апекі, за ўзнагароджанне дабрадзеянасці і ўчынкаў добрых»¹³. Аўтар прамовы лічыць, што ён пазбегнуў дрэнных учынкаў, якія маглі наступіць пазней і да якіх могуць падштурхнуць вялікія багацці, у якіх ён быў выхаваны.

З антычных часоў смерць і пахавальнае шэсце ўспрымалася таксама і як час трыумфу. Гэта быў трыумф хрысціянства над смерцю, якая забірае жыццё, але дае вечнасць¹⁴. Прамовы ў гонар кн. Ганны і кн. Гераніма змяшчаюць у сабе такую ідэю трыумфу.

І гэта звязана не толькі з пералікам тых асобаў з роду кн. Радзівілаў, якія памерлі і працягваюць складаць славу фаміліі. Трыумфальныя аркі і калоны – доказ трактавання смерці як часу трыумфу, калі аб гэтым паклапоцяцца родзічы. Трыумфальная калона, узведзеная ў гонар пахавання кн. Гераніма над Слуцкай брамай у Нясвіжы, нясе рысы класіцызма, аднак з’яўляецца і праявай сармацкай шляхецкай культуры.

Прынцыпы арганізацыі гэтай падзеі грунтаваліся на агульных шляхецкіх і асаблівых радзівілаўскіх традыцыях. Размах, з якім праводзілася ўрачыстасць, адлюстроўваў пазіцыю роду кн. Радзівілаў у Рэчы Паспалітай, яго ўплыў у палітычным, эканамічным і культурным жыцці краіны. Урачыстыя пахаванні робяцца нагодай для дэманстрацыі слаўнай мінуўшчыны роду кн. Радзівілаў, што і было паспяхова рэалізавана кн. Каралем Станіславам. Для гэтай мэты служыць і замоўленая ім кніга з апісаннем жалобнай урачыстай падзеі.

¹³ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 85, арк. 34.

¹⁴ Chrościcki J. Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej. S. 81.